

MATEUSZ CHMIELEWSKI

WYCHOWANIE RELIGIJNE W RODZINIE W ŚWIETLE WYPOWIEDZI OSÓB DOROSŁYCH PRZEŻYWAJĄCYCH KRYZYS WIARY

Przełom drugiej i trzeciej dekady XXI w. przyniósł narastającą sekularyzację polskiego społeczeństwa i związaną z nią częstszą rezygnację z formalnej przynależności do Kościoła katolickiego poprzez złożenie aktu apostazji. Zjawisko to coraz częściej przyjmuje formę publicznych deklaracji przekazywanych za pomocą mediów. Złożenie aktu apostazji nie zawsze jest jednak poprzedzone kryzysem wiary u tych, którzy tego dokonali. Kryzys bowiem pojawia się u osób, u których centralne i istotne przekonania natury religijnej tracą na znaczeniu, co powoduje przykry emocjonalnie stan (Chlewiński, 1989; Głód, 2006). Zwiększająca się liczba osób deklarujących się jako osoby w kryzysie wiary i formalnie występujących ze struktur kościelnej wspólnoty skłania do podjęcia badań nad tą kwestią. Ponadto mając na celu dobro rozwojowe dzieci oraz ich integralne wychowanie, obejmujące również wychowanie religijne, warto zwrócić uwagę na środowisko rodzinne, które z powodu dominującej więzi uczuciowej jest uprzywilejowanym środowiskiem oddziaływań wychowawczych (Kawula, 2006; Opozda, Jeziorański i Rynio, 2012; Izdebska, 2015; Wilk, 2016). Warto również zauważyć, że w jednym z felietonów dotyczących dokonywania apostazji autor tekstu, opisując uwarunkowania rodzinne takiego czynu, użył sformułowania: „«wychowanie» do apostazji” (Bańka, 2022). Może ono sugerować, że poszczególne działania wychowawcze w rodzinie, a raczej ich niska jakość, były podstawą ostatecznej decyzji o odejściu z Kościoła. Również rosnąca tendencja do scedowania przez rodziców wychowania religijnego na system

Mgr MATEUSZ CHMIELEWSKI – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Pedagogiki; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-959 Lublin; e-mail: mmchmielewski@op.pl; ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5334-9923>.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

katechizacji szkolnej i parafialnej jest ważnym motywem do tego, aby podjąć naukową refleksję nad świadomymi działaniami rodziców, którzy chcą pomóc wychowankom w rozwiązaniu kryzysu religijnego. Z perspektywy pedagogicznej ważny jest bowiem problem intencjonalnych i nieintencjonalnych oddziaływań wychowawczych, które pomogłyby w kształtowaniu dojrzałej religijności charakteryzującej się m.in. umiejętnością rozwiązywania kryzysów religijnych (Chlewiński, 1989).

Warto zwrócić uwagę na to, że opracowania na temat kryzysów religijnych na gruncie polskim są głównie autorstwa psychologów lub socjologów religii i powstały one w czasach, gdy zjawisko to nie było tak intensywne, jak obecnie, lub były powiązane z badaniami ilościowymi (Prężyna, 1971; Makselon, 1992; Głód, 1974; Nowosielski, 2008 – badania z 1993 r.). Wciąż brakuje opracowań tych zagadnień i zjawisk w ujęciu pedagogiki z zastosowaniem metodologii jakościowej.

Niniejszy artykuł ma formę raportu z badań, które zostały przeprowadzone w ramach pisania pracy dyplomowej. Przedstawione w artykule badania i analizy mają charakter pilotażowych badań nad doświadczeniem wychowania religijnego w rodzinie u osób w kryzysie wiary.

1. PODSTAWOWE USTALENIA TEORETYCZNE

Istotną częścią integralnego wychowania jest wychowanie religijne rozumiane w bardzo różny sposób ze względu na swój szeroki zakres semantyczny (Marek, 2000). Wincenty Okoń definiuje wychowanie religijne jako „system wychowania oparty na podporządkowaniu działalności edukacyjnej założeniom jakiegoś wyznania” (2007, s. 470). Podkreślona jest tutaj rola konfesyjnych treści, zasad i przekonań, na których ma być oparty system kształtowania wiedzy, umiejętności i postaw. Mieczysław Gogacz widzi natomiast w wychowaniu religijnym „zespół nieustannie podejmowanych czynności, które powodują pogłębienie się więzi łączących człowieka z Bogiem i Boga z człowiekiem” (1993, s. 37). Gogacz kładzie większy nacisk na znaczenie osobistej relacji z Bogiem w odróżnieniu od Okonia, który podkreśla rolę danego systemu religijnego. Wychowanie religijne w szerokim znaczeniu jest wychowaniem odnoszącym się do takich uniwersalnych pojęć, jak miłość, zaufanie, wdzięczność, pomoc i służba, przekraczanie siebie, życie we wspólnocie, odpowiedzialność za innych, nauka skupienia, umiejętność świętowania, otwartość, zadziwienie, życzliwe przygarńnięcie, przebaczenie czy szczęście (Rynio, 2012; Sauer, 1980). Takie wychowanie stanowi fundament i rodzaj przygotowania wychowania do wiary konfesyjnej. Jest uwrażliwieniem człowieka na transcendencję, która go przekracza i nadaje mu sens, by potem wprowadzić go

w chrześcijańską tajemnicę Boga-Osoby (Sauer, 1980). Jest również pomocą w realizacji celów związanych już bezpośrednio z chrześcijańskim wychowaniem religijnym, spośród których warto wymienić: wprowadzanie w tajemnicę zbawienia, modlitwę i liturgię, realizację powołania, a także przygotowanie do wzięcia odpowiedzialności za Kościół i chrześcijańskie budowanie świata. W takim wychowaniu nie chodzi więc tylko o umoralnienie i przekazanie praktyk religijnych, lecz również o wzbudzenie żywej wiary oraz o doprowadzenie do podejmowania dojrzałych wyborów w jej świetle i do wyrażania jej w każdych okolicznościach (Rynio, 2008). Piotr Poręba formułuje podobną myśl: „W wychowaniu religijnym dziecka chodzi właśnie o wyrobienie w nim ducha chrześcijańskiego, o jego postawy religijne, o życie w łasce i świadomość apostołską” (2010, s. 107).

Środowisko rodzinne może stworzyć możliwości do powstania optymalnych i skutecznych warunków dla wprowadzenia dzieci w życie religijne. Stworzenie warunków sprzyjających prawidłowemu wychowaniu religijnemu w rodzinie jest możliwe, gdy m.in. buduje się klimat domu nacechowany miłością i akceptacją, które tworzą pierwotne zaufanie (Wilk, 1987); jest widoczna u rodziców spójność między wyznawanymi wartościami, przekazem wiary i zaangażowaniem modlitewnym a ich życiem codziennym związanym z praktykowaniem miłosierdzia i postawami moralnymi (Poręba, 2010); rozmowy na tematy religijne są łączone z dzieleniem się osobistym przeżywaniem wiary (Wilkanowicz, 1985); praktykuje się modlitwę rodzinną i osobistą przeżywaną nie jako przymus, ale jako życiową potrzebę dziecka i rodziców (Wilk, 2016); rodzice dbają o swój rozwój duchowy i o dojrzałość w wierze (Chlewiński, 1989).

Wychowaniu chrześcijańskiemu w rodzinie oraz rozwojowi religijności towarzyszą kryzysy, które są trudnościami w życiu religijnym człowieka, a zarazem momentami przełomowymi. Kryzysy te głęboko oddziałują na jego psychikę na płaszczyźnie naturalnej i ponadnaturalnej (nadprzyrodzonej) (Tomczyk, 2007). Kryzys religijny jest jednym z rodzajów kryzysów psychologicznych, a jego specyfiką jest to, że odnosi się do dynamiki wiary i rzeczywistości transcendentnej (Nowosielski, 2012). Podczas kryzysu pojawia się wewnętrzny konflikt przeciwnych idei, wartości i postaw tworzących „stare” i „nowe” życie (Chlewiński, 1991). Mirosław Nowosielski (2012) wskazuje na widoczną zmianę w życiu religijnym danej osoby, przykry stan emocjonalnego napięcia, wątpliwości związane z wiarą. Wspomniany autor, podając własną definicję kryzysu religijnego, skupia się na przyczynach jego powstania. Píše, że „kryzys religijny jest to dłużej lub krócej trwający stan psychologiczny, który powstaje wtedy, gdy: 1) wartości religijne zostają utracone albo poddane w wątpliwość, lub 2) gdy relacja między człowiekiem a Bogiem zostaje przerwana albo utrudniona, lub 3) gdy poddaje się w wątpliwość wartość dróg prowadzących do Boga” (Nowosielski, 2008, s. 59–60).

2. PRZEDMIOT, PROBLEM I METODA BADAŃ

Przedmiotem badań było doświadczenie wychowania religijnego w rodzinie osób dorosłych przeżywających kryzys wiary. Badania koncentrowały się na postrzeganiu i ocenianiu wychowania religijnego oraz na analizie postulatów dotyczących wychowania w wierze, które są zgłaszane przez osoby w kryzysie wiary.

Działania badawcze zmierzały do udzielenia odpowiedzi na trzy pytania:

1) Jak jest postrzegane wychowanie religijne w rodzinie przez osoby dorosłe przeżywające kryzys wiary?

2) Jak osoby dorosłe przeżywające kryzys wiary oceniają swoje wychowanie religijne w środowisku rodzinnym?

3) Jakie postulaty, odnośnie do wychowania w wierze, proponują osoby w kryzysie wiary?

Odnosząc się do określonych pytań badawczych, należy stwierdzić, że celem poznawczym badań było opisanie procesu wychowania religijnego w rodzinie z perspektywy osób dorosłych przeżywających kryzys wiary. Celem praktycznym natomiast była ocena sposobu wychowania w wierze w środowisku rodzinnym i postulowanie konkretnych działań wychowawczych mających na celu pomoc w przezwyciężaniu kryzysów powstałych na tle religijnym.

Badane zjawisko kryzysu w wierze jest na tyle osobiste i intymne dla osób znajdujących się w tym stanie, że konieczna była forma badań, która oprócz odpowiedzi na postawione problemy badawcze, w najwyższym stopniu uszanuje tę prywatną i delikatną sferę życia. Odpowiedź na pytania badawcze była zatem możliwa dzięki zastosowaniu metody badań jakościowych, jaką jest studium indywidualnych przypadków. Została ona zrealizowana poprzez przeprowadzenie wywiadów pogłębionych, przy użyciu autorsko skonstruowanego kwestionariusza. Dobór przypadków został oparty na dwóch konkretnych kryteriach, którymi były: wiek (między 25. a 40. rokiem życia) oraz subiektywne uznanie przez osoby badane, że są w kryzysie wiary. Wyznaczone ramy wiekowe związane są z przybliżonym wiekiem etapu rozwoju religijności, nazywanym okresem stabilności religijnej (Walesa, 1997). Osób spełniających owe dwa kryteria poszukiwano za pomocą ogłoszeń umieszczonych w mediach społecznościowych. Spośród pięciu badanych osób, cztery zamieszkiwały obecnie w mieście powyżej 100 tys. mieszkańców, a jedna na wsi. Troje respondentów było w związku małżeńskim, z czego dwoje wychowywało dzieci. W badaniach wzięły udział cztery kobiety i jeden mężczyzna. Wszyscy badani określali swoje rodziny pochodzenia jako „rodziny wierzące i praktykujące”. W czterech przypadkach wiara była oceniona jako powierzchowna, niepogłębiona. W tych domach mało mówiło się o sprawach wiary, a praktyki religijne były czymś regularnym i oczywistym, ale opartym bardziej na tradycji niż na głębokiej więzi z Bo-

giem: „To była bardziej religijność niż żywa wiara” (Respondent 5); „Wiara była taka bardzo prosta i oczywista. Było powiedziane: «Idziemy do kościoła», to szliśmy do kościoła, ale żeby to było jakoś bardziej pogłębiane, to nie” (Respondent 1). Dwa wywiady przeprowadzono w sposób bezpośredni, a trzy za pośrednictwem platform internetowych w maju 2022 r. Rozmowy były w całości nagrywane.

3. WYCHOWANIE RELIGIJNE W WYPOWIEDZIACH BADANYCH OSÓB

Respondenci, wspominając o oddziaływaniach związanych z wychowaniem religijnym, najczęściej używali terminu „przekazywanie”. Robili to w odniesieniu do wartości, wiary i praktyk religijnych. Respondent 5 zdefiniował wychowanie religijne jako „przekazywanie praktyk religijnych przez rodziców, które sami praktykują”. Badani używali również takich wyrażen, jak „pokazywanie”, „wprowadzanie”, „wskazywanie” czy „nauka”. Według Respondenta 3 wychowanie religijne to „[...] sposób przekazania wiary młodszemu pokoleniu. Tak naprawdę sprowadza się to do kultywowania wiary. Jest to nauka kultywowania wiary”. Dla Respondenta 4 wychowanie religijne jest „[...] jakby wskazaniem pewnej drogi. My idziemy tędy – to może ty też byś poszedł”. Warto zauważyć, że tylko ta osoba przy próbie definiowania wychowania religijnego używała słowa „Bóg”, a nie tylko „wiara”. Stwierdziła ona, że wychowanie w wierze to również „nauka życia z Bogiem”, „pokazywanie Boga i świata religijnego”.

Osoby badane, odpowiadając na pytanie o sposób, w jaki powinno się wychowywać do wiary, najczęściej zwracają uwagę na uczenie modlitw i wspólne ich odmawianie, chodzenie do kościoła oraz dawanie przykładu. Niemalże wszyscy podkreślają również konieczność pozostawiania pewnego rodzaju wolności, rozumianej jako przeciwieństwo przymusu czy obowiązku. Respondent 5 w odniesieniu do wprowadzania w praktyki religijne stwierdził: „Nie powinno to być traktowane jak taki obowiązek, ale powinno wynikać z wiary i z głębokiej więzi z Bogiem”. Osoby badane zwracały również uwagę na potrzebę dawania przykładu przez rodziców. Przykład rozumiany był przez nich jako: wzór do naśladowania (Respondent 2); spójność między tym, co rodzice mówią, a tym, co robią (Respondent 4: „żeby rodzice nie pchali tylko dzieci do kościoła, ale szli z nim”); spójność między praktykami religijnymi a życiem codziennym (Respondent 1: „żeby nie było tak, że jest się w pierwszej ławce, a diabła ma się za skórą”). Ponadto Respondent 3 zwrócił uwagę zwłaszcza na miłość bliźniego i Boga, wskazując tę pierwszą jako bardziej istotną: „Na pierwszym miejscu chciałbym, żeby był drugi człowiek i to, żeby go nie krzywdzić [...]. Wiara w Boga, taka relacja, to zaraz za tym idzie albo

z tego wynika. [...]. Na drugim miejscu to byłby dopiero taki kontakt z Bogiem, zawieranie, wewnętrzne rozmowy z Bogiem”. Respondent 4 twierdził, że istotne jest „pokazywanie, że ten Bóg jest obecny w życiu, realnie”. Według badanego przejawia się to poprzez wplatanie wątków religijnych podczas przeżywania różnych sytuacji, np. poprzez dziękczynienie, gdy wydarzy się coś dobrego, czy poprzez akt strzelisty, prośbę do św. Antoniego, gdy coś się zgubi. Ponadto osoby uważają również, że w wychowaniu religijnym nie może zabraknąć rozmów na tematy związane z wiarą, czytania Pisma Świętego oraz okazywania miłości w domu rodzinnym: „Jeżeli nie ma bazy miłości, to pełnej wiary nie będzie. Jeżeli od rodziców dziecko nie otrzymuje takiej miłości, jakiej potrzebuje, to ono będzie nieufne, a nieufność jest pierwszym sygnałem, że coś jest z wiarą nie tak” (Respondent 2).

Respondent 1, opisujący atmosferę religijną domu, wypowiadał się następująco: „Raczej w domu było tak sucho. Tata był osobą specyficzną. Przemocy nie było, ale nie było łatwo. Nie było tej spójności”. Natomiast Respondent 3 do opisu atmosfery religijnej w domu używał takich słów: „W domu było chłodne, zasadnicze, bardzo tradycyjne podejście”. Wychowanie religijne sprowadzało się do pilnowania trzech rzeczy: modlitwy, chodzenia do kościoła i przyjmowania sakramentów. Dostrzega jednak, że było to wychowanie bez rysu autokratycznego, co ocenia pozytywnie, gdyż jak sam mówił: „Nie było nigdy jakiegoś wielkiego nacisku. Gdy miałem okres, kiedy się buntowałem, to była akceptacja i trochę przeczekanie”. Atmosfera religijna domu Respondenta 4 określana była wielokrotnie jako swobodna oraz naturalnie przeniknięta praktykami religijnymi i duchowym postrzeganiem świata: „Jako dziecko nie myślałam o tym, że to był jakiś przymus, że jak rano wstawaliśmy to jedliśmy śniadanie i szliśmy razem do kościoła”. W domu osoby badanej rozmawiało się na tematy religijne, panowała atmosfera życzliwości i zaufania, dzieci w zależności od wieku mogły chodzić na inne msze, a także brać udział w spotkaniach formacyjnych odpowiednich dla ich wieku. Co warto podkreślić, praktyki religijne miały także pozytywne konotacje ze sferą uczuciową: „Wieczorem siadaliśmy rodzicom na kolana i był całus na dobranoc i robili nam krzyżyk na czole, żeby noc była dobra i żeby Pan Bóg rano pozwolił się obudzić. Myślę, że to bardzo budowało więź”. Respondent 5, analizując to, co działo się w domu rodzinnym w aspekcie przekazania wiary, stwierdził: „U nas w domu to chyba za bardzo nie było wychowania religijnego [...]. Jak księża w kościele zachęcali, żeby rodzice modlili się z dziećmi wieczorem, to rodzice z nami klękali do modlitwy. Ale to nie przerodziło się w nawyk”.

Wszyscy respondenci wskazują na dwie rzeczy, które postrzegają jako sposoby przekazywania wiary zapamiętane z domu rodzinnego: wspólne chodzenie do kościoła i na nabożeństwa oraz naukę modlitwy i jej odmawianie. Ponadto wymieniane były następujące metody wychowywania religijnego: posyłanie na kate-

chezę; pilnowanie życia sakramentalnego; religijne obchodzenie świąt; oglądanie transmisji z pielgrzymek papieża do Polski; mówienie o Bogu w sposób wolny od infantylnizmu (Respondent 2: „Babcia mówiła, żeby mówić «Bóg», a nie «bozia», «Jezus», a nie «Jezusek»”); czytanie Pisma Świętego (opowieści biblijnych); mówienie (bardziej nauczanie niż rozmowa) o tym, że wiara jest ważna.

Respondenci w swoich wypowiedziach wskazywali na oddziaływania wychowawcze stosowane w rodzinie pochodzenia, które uznają za wartościowe. Mimo „suchej” atmosfery religijnej w rodzinie Respondenta 1, badany ceni sobie w wychowaniu religijnym w domu „brak fanatyzmu”. Za wartościowe uważa również sam fakt przekazania wiary i to, że dzięki wychowaniu religijnemu w domu ma przekonanie, że „to jest ważne i takie oczywiste”. W podobnym tonie wypowiada się Respondent 2, podkreślając, że najważniejsza dla niego w wychowaniu religijnym w rodzinie była konsekwencja i wytrwałość w praktykach religijnych rodziców, co wprowadziło przyzwyczajenie do takiego religijnego stylu życia: „Najbardziej wartościowe było to, że rodzice, mimo całego zabiegania i dbania o nas, pamiętali o tym, żeby była codzienna wspólna modlitwa i czytanie Pisma Świętego w niedzielę. [...] Gdzieś to się w człowieku zakorzeniło i zostało to później na lata”. Respondent 3 miał trudność w odnalezieniu wartościowych elementów wychowania religijnego w domu rodzinnym. Ostatecznie w toku rozmowy za takie uznał brak nacisku i sprawiania przykrości oraz „akceptację i przeczekanie”, które były widoczne u rodziców (zwłaszcza u matki) szczególnie w okresie młodzieńczego buntu. Respondent 4 najbardziej cenił sobie w wychowaniu religijnym postawę ojca – jego autentyczność, otwartość na rozmowy i przykład wiary, która nie była oparta na emocjach: „Tata bardzo otwarcie z nami rozmawiał. Nie miał problemu z tym, żeby powiedzieć, że jemu też jest czasem ciężko się pomodlić, że ma wątpliwości, że to jest normalne, że nie jest tak, że ta nasza wiara jest taka jednostajna”; „Dla mnie to było wielkim świadectwem, że pomimo braku takich emocjonalnych doświadczeń na modlitwie on jednak był przy Panu Bogu i przy Nim trwał. Dla mnie ta wiara była taka, jakby prawdziwsza”. Respondent 5, który wcześniej poddał pod wątpliwość obecność wychowania religijnego w swoim domu rodzinnym, stwierdził, że tym, co było dla niego najważniejsze, był pozytywny stosunek do Kościoła przekazany przez rodziców: „Wartościowe było chyba, że rodzice nie mieli negatywnego stosunku do Kościoła. Nie było czegoś takiego, że źle mówili na księży. [...] W moim domu nie było takiego postrzegania Kościoła, że jest instytucją, która krzywdzi ludzi, w której jest zakłamanie albo jakaś obłuda”. Dodatkowo doceniał wsparcie i akceptację, które otrzymał od rodziców, gdy wraz z rodzeństwem w wieku dorastania zaczął formację we wspólnocie młodzieżowej.

W odniesieniu do przeżywanego kryzysu wiary Respondent nr 1 za wartościowe i cenne w swoim wychowaniu religijnym uznaje przekonanie, które wyniósł

z domu, że Bóg jest. Przekonanie to pomogło później w stworzeniu bardziej przyjacielskiej relacji z Jezusem. Respondent 2 twierdzi, że w sytuacji przeżywania kryzysu przydatne jest „zaszczenie w Pismo Święte”, które otrzymał w dzieciństwie. Respondent 3, odpowiadając na pytanie dotyczące rzeczy najbardziej wartościowej w otrzymanym wychowaniu religijnym, stwierdził: „Nie uważam, żeby te trzy rzeczy [pilnowanie modlitwy, katechezy, sakramentów – M.Ch.] były bardzo wartościowe”. Mimo że osoba badana nie uważa wymienionych oddziaływać za „bardzo wartościowe”, to dostrzega ich wartość, odwołując się do nich przy okazji pytania o wcześniej podejmowane działania rodziców, które są mu przydatne w sytuacji kryzysowej. Wspomniane „pilnowanie” w dalszych wypowiedziach badany interpretuje jako „cierpliwość i wytrwałość”: „Cierpliwość i wytrwałość. Moi rodzice pilnowali mnie tyle lat. Moja mama nawet jeszcze później, gdy dzwoniłem w niedzielę, żeby pogadać, to zawsze padło pytanie o to, czy byłem w kościele. [...]. Cierpliwość i wytrwałość to są te elementy, które mi pomagają”. Respondent 4 uważa, że w kryzysie wiary pomaga mu pamięć o świadectwie życia ojca, którego wiara nie była oparta na emocjach, ale na decyzji: „Myślę, że dlatego nie rzuciłam tego wszystkiego i nie powiedziałam, że Kościół jest zły, dzięki temu, że mój tata pokazywał, że wiara ma różne oblicza”. Pomocą w kryzysie okazuje się również wspomnienie o tym, że życie religijne w domu było czymś bardzo naturalnym i oczywistym: „To jest takie budujące i to mi pomaga, że wiara była w mojej rodzinie i we mnie od zawsze i że mogę się tego trzymać. Wspomnienia o tym, że chodziliśmy wspólnie do kościoła, mi w tym pomagają”. Dla Respondenta 5 w sytuacji kryzysowej pomocny okazuje się pozytywny stosunek do Kościoła ze strony mamy: „Mam zaufanie do mojej mamy. Jest dla mnie autorytetem. Ona mówiła: «Nigdy nie odchodź od Kościoła». [...] Ona wskazuje mi drogę, że powinnam być przy Panu Bogu. [...] Przyjmuję to, co mówi mama, bo jest dobra [...]. Mama jest dla mnie autentyczna”.

Jeżeli chodzi o problemy w procesie przekazywania wiary, które mogą być związane z obecnym doświadczeniem kryzysu wiary, to warto zwrócić uwagę na to, że czterech respondentów określa praktycznie te same dwa obszary zaniedbań: brak pogłębionej rozmowy na tematy religijne oraz brak przekazania osobowej więzi z Bogiem. Respondent 2 podkreślał deficyt rozmów w rodzinie zwłaszcza w sytuacjach, gdy pojawiały się wątpliwości i trudności w wierze: „Mnie najbardziej brakowało rozmowy, bo nieraz przychodziły momenty, kiedy człowiek szedł tak po omacku w tej wierze. Wtedy brakowało ze strony rodziców rozmowy i takiego oparcia”. Respondent 3 nazywa rozmowę pewnego rodzaju „aktywnym” sposobem przekazu wiary, którego zabrakło. Dodatkowo Respondenci 2 i 3 wskazują na trudność w nawiązaniu relacji z Bogiem jako Ojcem lub Maryją jako Matką, a za jej źródło uznają problemy relacyjne z własnymi rodzicami oraz brak pełnej miłości

i akceptacji z ich strony: „Brak relacji z Bogiem Ojcem może być skutkiem braku relacji z moim ojcem” (Respondent 3). Respondent 4 nie był w stanie odpowiedzieć na pytanie dotyczące błędów wychowawczych w dziedzinie religijności.

Respondent 1, mówiąc o tym, co warto byłoby robić w wychowaniu religijnym względem dzieci w kontekście ewentualnych kryzysów wiary w przyszłości, wskazał na potrzebę obdarzania miłością: „Wszystko można pokonać, kiedy jest się kochanym”. Zasygnalizował również potrzebę umiejętnego połączenia aspektu wolności decyzji z wprowadzaniem zasad życia religijnego. Kolejni respondenci zwracają uwagę na znaczenie rozmowy w różnych kontekstach życia religijnego. Respondenci 1 i 4 wskazują na konieczność rozmów, które by uwrażliwiały na problem kryzysów religijnych: „Trzeba rozmawiać i mówić, że kryzysy nie są złe i że się zdarzają. Trzeba to mówić, żeby się tego nie bać, żeby to normalizować mówiąc, że nie jest się jedyną osobą, która może mieć kryzys. Warto być na to przygotowanym, żeby tego w sobie nie dusić” (Respondent 1). Respondent 5 przestrzega natomiast przed tym, aby rodzice nie wspierali sytuacji kryzysowej poprzez włączanie się w krytykę religijną. Osoba badana, odnosząc się do swojej sytuacji, tak to opisała: „Kiedy ja mówię o tym, co mi się nie podoba w Kościele, to on [ojciec – M.Ch.] podejmuje temat i też się negatywnie wypowiada. Tak jakby klepiemy się po ramieniu. To mi nie pomaga – to mnie pogrąża w kryzysie wiary”. Respondent 3 bardzo zwracał uwagę na to, aby rodzice potrafili przekazać dzieciom osobową więź z Bogiem. Oprócz wspomnianych rozmów, które mogą w tym pomóc, podkreślał rolę dawania przykładu poprzez dobre uczynki względem bliźniego: „Rodzice w jakiś sposób muszą przekazać, że są w relacji. Nie tylko, że są w relacji z samymi sobą, bo się kochają, ale że są w relacji z Bogiem – w jakiś czynny sposób, a nie bierny. Ale nie wiem, jaki jest sposób na to. Pewnie najlepiej robić to swoim przykładem” (Respondent 3). Na dawanie przykładu spójności praktyk religijnych i życia codziennego zwracają uwagę również inni respondenci: „Żeby nie było takich średniowiecznych zabobonów, że jak np. będę źle myślała o Kościele, to jeszcze jakieś nieszczęście na mnie spadnie. Moja babcia była bardzo zabobonna. Pierwsza w kościele, ale bardzo żyła przesądami” (Respondent 1). Osoby będące w kryzysie wiary podkreślają potrzebę wprowadzania regularnych praktyk religijnych od najmłodszych lat w taki sposób, aby były one postrzegane jako bardzo naturalne i oczywiste: „Warto byłoby dziecko wprowadzać w praktyki religijne, żeby ono od małego próbowało znaleźć swoje miejsce w Kościele” (Respondent 4), „Nawyk regularnej modlitwy – to byłoby dobre. Wtedy nawet jak ma się kryzys wiary, to nadal się rozmawia z Bogiem. Tego mi rodzice nie dali” (Respondent 5). Respondent 5, określając działania, które mogą być pomocne w sytuacji ewentualnych kryzysów wiary, zwraca uwagę na przekazanie przyjaznego stosunku do Kościoła.

4. WNIOSKI DLA PRAKTYKI WYCHOWAWCZEJ

4.1. PRZYCZYNY KRYZYSÓW RELIGIJNYCH

Badana grupa osób w kryzysie wiary wskazywała na następujące przyczyny tego zjawiska w swoim życiu: śmierć bliskiej osoby, konflikt między systemem wartości reprezentowanych przez religię a postępowaniem i własnymi poglądami (Respondent 1: „Czuję, że jestem przeciwko nauce Kościoła i tu pojawia się zgrzyt”); poczucie bycia niewysłuchanym przez Boga; zaburzone relacje z rodzicem i niekorzystna atmosfera domu rodzinnego (Respondent 3: „Brak relacji z Bogiem Ojcem może być skutkiem braku relacji z moim ojcem”); zaniedbanie więzi z Bogiem oraz zaniedbanie praktyk religijnych; fałszywy, niedojrzały i negatywny obraz Boga; przeciążenie pracą i codziennymi obowiązkami; rozczarowanie i zawód związany z postępowaniem osób duchownych lub osób uznanych za znaczące dla życia religijnego (Respondent 3: „[...] jest jeszcze masa czynników zewnętrznych [kryzysu wiary – M.Ch.], o których jest bardzo głośno w mediach. Teraz mógłbym zacząć długą litanię grzechów naszego polskiego Kościoła, które każdy widzi”). Ta ostatnia przyczyna kryzysów występowała u wszystkich badanych.

4.2. ROZUMIENIE WYCHOWANIA RELIGIJNEGO

Analizując wypowiedzi respondentów, można stwierdzić, że traktują oni wychowanie religijne jako jeden z elementów całościowych oddziaływań wychowawczych, a nie jako rodzaj „atmosfery” przenikającej inne sfery życia. W swoich wypowiedziach skupiali się głównie na kwestiach związanych z praktykowaniem wiary, a nie na tworzeniu więzi z Bogiem. Wychowanie religijne jest rozumiane przez badanych w węższym znaczeniu, czyli jako przekaz wiary w typowo konfesyjnym wymiarze, w którym mocno akcentuje się nauczanie prawd wiary oraz przestrzeganie praktyk religijnych. Możemy to nazwać pewnego rodzaju „instruktażowym” podejściem. Dobrze to oddaje wypowiedź Respondenta 3, który stwierdził: „Ostatecznie zostało mi przekazane tylko «jak?», tylko sposób okazywania religijności, a nie została mi przekazana więź duchowa”. Wychowanie religijne w znaczeniu szerszym, tzn. ogólne uwrażliwienie człowieka na transcendencję, dobroć, wdzięczność, pomoc, miłość czy zaufanie (Sauer, 1980), nie pojawia się wprost w próbie definiowania tego zjawiska, ale jest wyrażane pośrednio, gdy osoby badane zaznaczają, jak fundamentalna jest miłość dla całego rozwoju człowieka i podkreślają jej konotacje z życiem religijnym. Respondent 3 w swojej wypowiedzi mocno podkreślił aspekt wychowania religijnego, który za Janiną Słomińską możemy nazwać socjalizacją religijną. Zwrócił bowiem uwagę na proces przekazywania następnym pokoleniom kultury religijnej przez społeczeństwo religijne (Słomińska,

1984). Na tle „instruktażowych” i „socjalizujących” sposobów pojmowania wychowania religijnego wyróżniają się wypowiedzi Respondenta 4, który opisując oddziaływania wychowawcze, stosuje metaforę wspólnej drogi i wskazuje na aspekt towarzyszenia w rozwoju religijnym.

4.3. ATMOSFERA WYCHOWANIA RELIGIJNEGO

Atmosferę wychowania religijnego w domach dwojga respondentów (Respondent 1 i 2) można stosunkowo łatwo określić – za Józefem Wilkiem – jako w dużym stopniu „autokratyczną” (Wilk, 2016). Charakteryzuje się ona odgórnie ustalonymi normami, zakazami i nakazami, których przestrzeganie jest pilnowane i kontrolowane. Wyczuwalny jest klimat strachu, brakuje natomiast doświadczenia miłości. Klimat religijny określany był jako „suchy”, „chłodny”, „sztywny” i „tradycyjny”. W kolejnych przypadkach (Respondent 3 i 5) trudno o ustalenie atmosfery wychowania na podstawie udzielonych wypowiedzi. W wypowiedziach tych respondentów można zauważyć dużą rozbieżność między tym, co określili jako oczekiwany i prawidłowy sposób wychowania religijnego, a atmosferą wychowawczą i elementami oddziaływań wychowawczych, które wspominali ze swojego domu. W wypowiedziach Respondenta 4 nie widać tej rozbieżności. U badanego zaznacza się rys wychowania demokratycznego, w którym stawianie pewnego rodzaju wymagań koresponduje z pozytywnym emocjonalnym klimatem domu. Warto zaznaczyć, że ta osoba badana wyraźnie inaczej przeżywa swój kryzys wiary w porównaniu z pozostałymi respondentami. W toku prowadzenia wywiadu była nawet w stanie podać w wątpliwość istnienie owego kryzysu.

4.4. WARTOŚCIOWE ODDZIAŁYWANIA WYCHOWAWCZE W DOMU RODZINNYM

Oddziaływania wychowawcze, które zostały określone przez respondentów jako wartościowe w wychowaniu religijnym w rodzinie (np. regularność modlitwy, czytanie Pisma Świętego, pozytywny stosunek do Kościoła, pilnowanie praktyk religijnych, poczucie naturalności w praktykach religijnych), zostały również wymienione jako elementy wychowania w wierze, które są najbardziej przydatne w sytuacji przeżywania kryzysu wiary. To, co respondenci uważali za cenne i wartościowe w przekazie wiary, uważają równocześnie za pomocne w czasie naznaczonym wątpliwościami i buntem. Można więc stwierdzić, że dobre doświadczenia w rodzinie są „zasobem”, z którego osoby w kryzysie mogą korzystać. Dla przykładu warto przywołać wypowiedź Respondenta 2, który cenił sobie regularne czytanie Pisma Świętego w domu rodzinnym i to właśnie po Pismo Święte chce sięgać w sytuacji kryzysowej. Respondent 4, mając najwięcej dobrych doświadczeń z rodziny, ma również najwięcej „narzędzi”, które pomagają w sytuacji kryzysowej.

4.5. POSTULATY DOTYCZĄCE PROCESU WYCHOWANIA RELIGIJNEGO W KONTEKŚCIE KRYZYSÓW WIARY

Analizując wypowiedzi badanych, należy stwierdzić, że elementy wskazane jako konieczne dla prawidłowego wychowania w wierze są w dużej mierze nieobecne w ich osobistym wychowaniu religijnym, a podkreślane przez nich jako potrzebne w wychowaniu religijnym w kontekście możliwości pojawienia się w przyszłości kryzysów wiary w młodszym pokoleniu. Mówiąc o elementach koniecznych w procesie wychowania, najczęściej wymieniali oni elementy opisywane również w literaturze przedmiotu, a mianowicie: atmosferę miłości, potrzebę rozmów pogłębiających rozumienie sensu wiary i nieunikających tematów dotyczących wątpliwości i trudności związanych z kształtowaniem relacji z Bogiem i Kościołem; potrzebę spójności między praktykami religijnymi rodziców a wiarą przeżywaną w codzienności i wyrażaną poprzez dobre uczynki, wierność zasadom wiary i świadectwo życia; przekazanie wiary postrzeganej jako więź z osobowym Bogiem.

Wnioski z badań empirycznych, którym przyświecał również cel postulatyczny, dają możliwość zaproponowania ogólnych wskazań pomocnych w usprawnieniu procesu wychowywania religijnego, zwłaszcza w kontekście przeżywania kryzysów religijnych. Należy więc stwierdzić, że mając na względzie możliwość pojawienia się kryzysów wiary, warto w wychowaniu religijnym w rodzinie zwrócić uwagę na:

- tworzenie przez rodziców sprzyjającego, bliskiego i pełnego miłości klimatu domu, w którym również elementy wychowania religijnego będą naznaczone pozytywną emocjonalnością;
- umiejętność łączenia aspektu wolności w podejmowaniu decyzji przez dzieci z wprowadzaniem ich w wymagające konsekwencji zasady życia religijnego;
- prowadzenie autentycznych, szczerych rozmów (przyjmujących wymiar świadectwa) na tematy religijne ze szczególnym uwzględnieniem tematyki związanej z osobową relacją z Bogiem, z pojawiającymi się wątpliwościami w wierze i możliwością występowania kryzysów oraz z przedstawianiem pełnego obrazu wspólnoty Kościoła z jego blaskami i cieniami;
- wspólną modlitwę rodzinną, która nie będzie tylko recytacją modlitw, ale w której znajdzie się miejsce na wypowiedzenie osobistych prośb, podziękowań czy przeprosin;
- praktykowanie uczynków miłosierdzia przez rodzinę i wrażliwość na potrzeby innych ludzi jako wyraz spójności z przestrzeganiem praktyk modlitewnych;
- dbanie o regularność praktyk religijnych od najmłodszych lat, by były one postrzegane jak coś zupełnie naturalnego;
- tłumaczenie sensu praktyk religijnych, aby były one bardziej zrozumiałe dla dzieci;

– rodzinne czytanie opowieści biblijnych dotyczących przeżywania wiary i trudności w wierze z odniesieniem do własnego życia (np. historia Abrahama, Eliasza czy Hioba).

*

Perspektywa dorosłych osób znajdujących się w kryzysie religijnym pomogła w głębszej analizie oddziaływań wychowawczych, zarówno tych, które okazały się pomocne w obliczu pojawiających się kryzysów wiary, jak i tych, które mogły mieć potencjalny udział w ich genezie. Warto zwrócić uwagę na potrzebę bardziej wyczerpujących odpowiedzi na pytania związane z wychowaniem religijnym realizowanym przez osoby w kryzysie wiary, a także na zagadnienie relacji wychowawczej rodziców z dorosłymi dziećmi w kryzysie religijnym. Wydaje się, że omawiane kwestie problemowe powinny być przedmiotem dalszych badań naukowych.

BIBLIOGRAFIA

- BAŃKA, A. (2022). „Wychowani” do apostazji. Gość Niedzielny. 7.11. <https://www.gosc.pl/doc/7926783.Wychowani-do-apostazji>
- CHLEWIŃSKI, Z. (1991). *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”.
- CHLEWIŃSKI, Z. (1989). Religijność dojrzała (szkic psychologiczny). W: Z. Chlewiński (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii pastoralnej* (s. 9–36), Lublin: Wydawnictwo KUL.
- GLÓD, F. (1974). *Psychologiczna analiza kryzysów religijnych* [praca doktorska]. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski
- GLÓD, F. (2006). Kryzys religijny. W: S. Gład (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 179–202), Kraków: Wydawnictwo WAM.
- IZDEBSKA, J. (2015). *Dziecko – dzieciństwo – rodzina – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*. Białystok: Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- KAWULA, S. (2006). *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familiologiczne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- MAKSELON, J. (1992). Młodzież o własnych kryzysach religijnych. *Materiały Homiletyczne*, (129), 19–30.
- MAREK, Z. (2000). *Bóg w przedszkolu i szkole. Zarys katechezy przedszkolnej i szkolnej*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- NOWOSIELSKI, M. (2008). *Korelaty kryzysu religijnego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- NOWOSIELSKI, M. (2012). Pojęcie i przyczyny powstania kryzysu religijnego. *Studia Psychologica*, (12), 95–105.
- OKOŃ, W. (2007). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- OPOZDA, D., JEZIORAŃSKI, M., i RYNIO, A. (red.) (2012). *Rodzina przestrzenią rozwoju osoby: perspektywa pedagogiczna*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- PORĘBA, P. (2010). Wychowanie religijne w rodzinie. W: F. Adamski (red.), *Wychowanie w rodzinie* (s. 99–116). Kraków: Wydawnictwo Petrus.
- PRĘŻYNA, W. (1971). Kryzys religijny a cechy osobowości. *Roczniki Filozoficzne*, 19(4), 155–165.
- RYNIO, A. (2008). Wychowanie religijne. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (t. 8, s. 449–457). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- RYNIO, A. (2012). Specyfika religijnego wychowania w rodzinie. *Roczniki Pedagogiczne*, 4(4), 107–126.

- SAUER, R. (1980). Wychowanie religijne w rodzinie (Tłum. J. Zychowicz). *Znak*, 32(314-315), 937–950.
- SŁOMIŃSKA, J. (1984). *Wychowanie religijne w rodzinie: typy postaw rodziców w zakresie wychowania religijnego*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- TOMCZYK, M. (2007). Analiza kryzysu religijnego. *Studia Psychologica*, (7), 331–339.
- WALESA, CZ. (1997). Psychologiczna analiza zmian w rozwoju religijności człowieka. *Roczniki Filozoficzne*, 45(4), 109–132.
- WILK, J. (1987). *Znaczenie pierwszych doświadczeń dla religijnego wychowania małego dziecka w rodzinie*. Lublin: RW KUL.
- WILK, J. (2016). *Pedagogika rodziny*. Lublin: Wydawnictwo Episteme.
- WILKANOWICZ, S. (1985). Życie religijne rodziny. W: F. Adamski (red.), *Miłość – małżeństwo – rodzina* (s. 429–444). Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.

WYCHOWANIE RELIGIJNE W RODZINIE W ŚWIETLE WYPOWIEDZI OSÓB DOROSŁYCH PRZEŻYWAJĄCYCH KRYZYS WIARY

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu był opis i ocena wychowania religijnego w rodzinie z perspektywy osób dorosłych w kryzysie religijnym. Badania były przeprowadzone metodą studium indywidualnych przypadków poprzez prowadzenie wywiadów pogłębionych z pięcioma osobami, które określiły, że są w kryzysie wiary. Perspektywa dorosłych osób znajdujących się w kryzysie religijnym pomogła w głębszej analizie tych czynników wychowania w wierze, które w zależności od swojej jakości mogą być albo czymś pomocnym w sytuacji pojawiających się kryzysów wiary lub wręcz mogą mieć udział w ich genezie. Elementy uznane przez respondentów za wartościowe w wychowaniu religijnym w rodzinie zostały również określone jako pomocne w przeżywaniu kryzysu wiary w wieku dorosłym. Natomiast elementy wychowania, których w większości brakowało respondentom w wychowaniu religijnym, zostały określone jako postulowane w perspektywie możliwości pojawienia się kryzysów w wierze. Należą do nich: pogłębiona rozmowa na tematy religijne oraz przekazanie osobowej więzi z Bogiem.

Słowa kluczowe: wychowanie w rodzinie; wychowanie religijne; kryzys wiary

FAMILY RELIGIOUS EDUCATION IN THE OPINION OF ADULTS UNDERGOING A CRISIS OF FAITH

SUMMARY

The aim of this study is to describe and evaluate religious education in the family from the perspective of adults undergoing a religious crisis. The research is based on several case studies, for which in-depth interviews were conducted with five individuals who claimed to be undergoing a crisis of faith. The perspective of adults in religious crisis helped to delve deeper in those factors of faith education which, depending on their quality, can either be helpful in the face of emerging crises of faith or may even contribute to their formation. The elements that were identified by the respondents as valuable in religious upbringing in the family were also identified as helpful in experiencing a crisis of faith in adulthood. On the other hand, elements of upbringing that were mostly lacking in religious upbringing were identified by the respondents as desirable in overcoming faith crises, such as an in-depth conversation on religious topics and the demonstration of a personal relationship with God.

Keywords: family upbringing; religious upbringing; crisis of faith